

**ХРИСТИЯНИ И МЮСЮЛМАНИ В ЖИТИЕ
НА ГЕОРГИ СОФИЙСКИ.
ПРЕГЛЕД НА АНТРОПОНИМНАТА СИСТЕМА¹**

Димитрия Иванова
Институт за български език, БАН

**CHRISTIANS AND MUSLIMS IN THE VITA
OF SAINT GEORGE THE NEW MARTYR OF SOFIA.
A SURVEY OF THE NOMINAL SYSTEM**

Dimitria Ivanova
Institute for Bulgarian Language, BAS

The main purpose of this paper is to examine the anthroponyms used in Vita of Saint George the New Martyr of Sofia. We examine some orthographic and phonetic features of the given names. We also try to classify the proper names according to their origin. We point out some very specific features of the given work and make some historical references very important for the proper understanding of the vita.

Key words: *anthroponym, proper name, history, martyr, origin, Christianity, Islam, christian, faith, Sofia, vita*

Обект на изследване в настоящия доклад ще бъде „Житие на Георги Софийски“. То е написано от поп Пейо скоро след смъртта на мъченика на 11 февруари 1515 година и спада към мъченическия тип жития, което определя и специфичната му композиция. В него има едно съществено събитие, а именно – мъченическата смърт на героя. Авторът не се спира подробно на живота на светеца до момента, в който той е изправен пред турския съдия. Разбираме, че Георги е златар от Кратово. Родителите му се казват Димитър и Сара и след смъртта им той се премества в София, където живее в дома на поп Пейо.

¹ Изследването е финансирано от Българска академия на науките по програма за подпомагане на младите учени и докторантите в БАН. Изразявам своята благодарност към програмата.

Подобно на останалите творби на Софийската книжовна школа, разглежданото тук житие, от една страна, пази традициите на Търновската книжовна школа, а от друга, добавя нови и специфични реалии, характерни за XVI век. Доказателство за това откриваме и в употребата на собствени имена. Използваните в творбата антропоними са общо 36. С четиринадесет от тях са назовани библейски персонажи: Ной, Христос, Адам, Ева, Авраам, Мойсей, апостол Павел, Соломон, Дева Мария, Йов, Йаков, Юда, първомъченик Стефан, мъченица Марина, а с останалите 22 имена – реални исторически личности: деспот Стефан, Иван и Георги Бранкович; епископ Антим; патриарх Нифон; презвитер Стефан (йеромонах Софроний); Радул войвода; Димитър; Сара; презвитер Иван; митрополит Панкратий; княз Лазар; Мурад; Стефан Милутин; Баязид; Мехмед; Мохамед; Селим; Георги Софийски; Юлиан Отстъпник; Никодим, Стефан Нови. В този доклад ще обърнем внимание на техните правописно-фонетични и словообразователни особености и произхода им. От друга страна, ще опитаме да отговорим на въпроса: „Защо точно тези имена са споменати и каква информация ни дават те?“.

Правописно-фонетични данни

Собствените имена, които посочихме по-горе, са засвидетелствани с техните произносители особености в периода на написване на житието. Процесът на изследване на използваните от Софийската книжовна школа антропоними е едва в начален стадий и този факт не ни позволява да правим заключения за ясни правописни норми, а само за проявени тенденции в употребата на буквени знаци.

Всички антропоними са изписани с малък ер без значение на етимологическата дистрибуция (пример: *Лазарь* вм. *Лазаръ*, *Стефанъ* вм. *Стефанъ*, *Христосъ* вм. *Христосъ*). Не откриваме имена, в които еровата гласна да е в силна позиция, т.е. тя във всички случаи е в краесловие или пред сричка, която съдържа гласна, различна от „ъ“ или „з“ (*Гевъргіе*, *Ивліанъ*, *Давидъ*). По любопитен начин е изписано името Мехмед: *Мехемедъ*. След задноезичната съгласна „х“ бихме очаквали да открием вокал „з“, но вместо това срещаме предна гласна „е“. Появата ѝ би могла да се обясни с процес на изясняване на „ъ“ в „е“ (процес, който е протичал, когато ъ се е намирал в силна позиция). За жа-

лост, не откриваме това име в нито една от останалите творби на авторите от Софийската книжовна школа и не можем да твърдим дали този начин на изписване е бил изключение, или се е използвал системно.

Всички антропоними са изписани с ѝ вместо с оу: *Иѡліанъ*, *Мѡратъѡгъ*, *Мѡхамѡтъ*, *Милѡтинъ* и т.н. Във всички останали случаи наблюдаваме смесена употреба на двата буквени знака (*моученіе*, но и *благоуханіе*). Откриваме и смесена употреба на ѡ и о дори и при изписването на едно и също име (*Мѡвсеи*, но и *Моисеи*). Единствено името на мъченика винаги е изписвано с ѡ вместо с о. Чрез преимуществената употреба на тази старинна буква поп Пейо вероятно е искал да отличи светеца от останалите споменати от него исторически фигури и библейски персонажи.

Винаги в позиция пред гласна е било изписвано десетично ѣ вместо осмично и (*Иѡліанъ*, *Никомидіи*, *Софроніи*, *Димитріи*).

Произход

В житието са използвани голям брой имена с еврейски произход – общо 12 (Авраам, Адам, Ева, Йаков, Йов, Лазар, Мария, Мойсей, Ной, Сара, Соломон, Юда). С голяма част от тях са назовани библейски персонажи и употребата им е била обусловена от принципа на двойното отражение, характерен за поетиката на старобългарската литература. Само с две от имената са назовани реални исторически личности – княз Лазар (сръбски владетел) и Сара (майка на Георги Софийски).

Най-много на брой след еврейските са гръцките имена (Нифон, Никодим, Георги, Стефан, Антим, Софроний, Димитър и Панкратий). Ако изключим Георги, най-често използваното име в житието е Стефан. То е навлязло в българската антропонимна система след приемането на християнството като име на светец². Стефан Нови, който също е споменат в разглежданата творба, е бил византийски монах, пострадал заради иконопочитането през втората половина на VIII век. Появата на името му в житието за Георги Софийски вероятно е била продиктувана от факта, че носът и ръцете му са били изгорени с катран (Георги Софийски е бил изгорен на клада). С останалите антро-

² Стефан – християнски светец от I век, осъден за богохулство и убит с камъни.

поними от гръцки произход, които посочихме, са били назовани предимно свещеници, които са били съвременници на поп Пейо. Името на автора също трябва да бъде добавено към тази група, защото всъщност представлява съкратена и онароднена форма на общохристиянското име с гръцки произход Петър. То е и типичен пример за характерните и широко разпространени в Западна България мъжколични имена, окончаващи на -о или -е (Цибранска 2015).

Значително по-малко на брой са имената с латински произход. Те са три – Павел, Юлиан и Марина. Мъченица Марина (също като Стефан Нови) е била измъчвана с огън. Вероятно заради това сходство със съдбата на Георги Софийски тя е била спомената в житието.

Странен е фактът, че откриваме само едно име със славянски произход – Радул. Радул войвода е бил владетел на Влашко. Неговата страна се е превърнала в убежище за християни, прогонени от родните си земи от турците. Такава е била и съдбата на йеромонах Софроний, който бил съвременник на поп Пейо и починал в същата година като Георги Софийски. Интересно съвпадение е и фактът, че името Радул означава: 1. радостен, весел, приветлив; 2. грижеш се, трудещ се (Иванова, Радева 2005: 124). То се среща и в двете жития, дело на поп Пейо и Матей Граматик. Имената с корен *рад-* са били особено популярни в региона на София през онзи период.

В „Житие на Георги Софийски“ са използвани и 4 мюсюлмански лични имена с арабски произход – Селим, Мехмед, Мохамед, Баязид. Мохамед е пророк на Аллах. Мехмед е турско име, производно на Мохамед. С него и останалите две имена са назовани трима турски султани.

Всичко, написано до момента по повод на произхода на посочените по-горе имена, не може да даде отговор на едно съществено питане: „Защо точно тези имена са били споменати?“. За да отговорим правилно на този въпрос обаче, трябва обстойно да разгледаме житието и от друг аспект, а именно – историческата обстановка по българските земи по времето, по което е създадено.

През втората половина на XV и първата половина на XVI век османските войски превземат Константинопол, Белград, Унгария и достигат до сърцето на Европа – Виена. В това време на разцвет в империята са се наблюдавали засилени опити за разпространяване на исляма на Балканския полуостров. Това е ставало предимно по мирен път, като християните са били подмамвани с възможна кариера във властта и други изгоди. Агиографските творби от този период показват, че турци-

те са правили опити да убедят християните да приемат исляма до момента на мъченическата им смърт (Цибранска-Костова 2015).

В този исторически контекст в София се заражда феноменът новомъченичество, който е залегнал в основата на творбите от Софийската книжовна школа. Те са обединени от един общ мотив – съпротива срещу опитите на турците да накарат българи да приемат исляма, твърдото отстояване на вярата, съпроводено с мъчения и насилствена смърт. В петте достигнали до нас произведения са споменати трима мъченици – Георги Нови Софийски, Георги Новейши (Най-нови) и Никола Нови Софийски. Между тях откриваме редица общи характеристики. Всички те са били млади хора с добро обществено положение, които отказали да приемат исляма. Духовните им наставници ги насърчили публично да защитят вярата си и да получат ново кръщение чрез проливането на кръвта си (Захариаду 1992: 303).

Появата на тези мъченици изисква и друг вид двойно отражение. Сравнението с раннохристиянските мъченици не е достатъчно, защото проблемът за отстояването на вярата през XVI век е представен в пряк идеологически сблъсък с друга религия, а именно исляма. Това противопоставяне между християни и мюсюлмани в житието е представено в исторически и синхронен аспект чрез употребата на антропоними, които са носители на родовата и общностната памет. С тях са назовани редица „значещи“ мъртъвци³, които общността е разграничила като безсмъртни. От вече споменатите исторически личности петима са сръбски князе и деспоти: Стефан Милутин, княз Лазар, Стефан, Георги и Иван Бранкович, които водили дългогодишни войни с турците по време на нашествието им на Балканския полуостров. Първият сблъсък между сърби и турци е при Галиполи (1312). Там армията на Стефан Милутин побеждава османците. Едно знаково събитие, към което ни насочва житието, е битката при Косово поле (15 юни 1389 г.). В този паметен сблъсък умира султан Мурад. След него на престола се възкачва Баязид, който печели битката и заповядва да обезглавят сръбския княз Лазар. Трагична е и съдбата на Стефан Бранкович, който бил деспот на Смедеревското деспотство в периода 1458 – 1459 г. След превземането на Смедерево от Мурад II той е ослепен и остава в историята на Сръбската православна църква като свети Стефан Слепи. Иван и Георги Бранкович са последните сръбски деспоти. Георги Бранкович взема участие в двата кръстоносни похода на Владислав II Ягело. По време на първия са освободени Ниш, Пирот

³ Динева, <http://georgesg.info/belb/doktoranti/dineva/opit_za_letene.htm>

и София, но вторият е завършил с разгромна победа на турците при Варна. Това събитие окончателно е сложило край на съпротивата срещу османското нашествие. Иван Бранкович е управлявал Сремското деспотство до 1502 г. Провел и е няколко успешни операции на територията на днешна Босна.

Посочените сръбски владетели на практика са били последните защитници на християнската вяра на Балканския полуостров. С тях са били свързани последните надежди на българите да съхранят свободата и вярата си. Поп Пейо е посочил техните имена и за да припомни саможертвата им в името на вярата. Подвизите им са посочени като път за спасение на душата. Мощите им са източник на чудеса:

И слышахъ въ достовѣрнѣишѣхъ мѣстѣхъ тако вси приходѣи къ нѣмѣхъ
вѣрнѣе благоуханѣе въ рѣкѣ его исхождааше.

И аще не вѣроуещи, греди съ мною и покажѣ ти краля Милѣтина, въ
градѣкъ семь лежѣщаго, како почиваетъ такоже ѿснѣви, и такоже въ кринна
благоуханіе испѣщаетъ.

Чрез своята мъченическа смърт Георги Софийски се изравнява по героизъм и саможертва с тях. Вярата на жителите на град София е била възродена и е бил отблъснат натискът върху местното население да приеме исляма.

Сред всички тези имена на султани и християнски владетели изпъква и името на един римски император – Юлиан Отстъпник (360 – 363). Той е племенник на Константин I Велики⁴ и е известен като последния езически император на Константинопол. Заповядал да разрушат много християнски храмове и да убият свещениците. При похода си на изток минал през Балканите и там чул, че местните се кланят на гроба на свой светец, основател на християнството. Той решил да извади мощите, за да разбере на кого са. Ако бѣдели на Йоан Кръстител, те трябвало да са без глава. Ако бѣдели на Исус Христос, то чрез тях той щял да разбие вярата, че е възкръснал и се е възнесъл на небето. Мощите били цели и той решил, че са на Христос. Наредил да ги изгорят, за да няма на какво да се кланят тамошните християни.

Споменаването на този римски император съвсем не е случайно, защото след превземането на Балканския полуостров турците предприемат същите действия. Те изгаряли телата на мъчениците, за да не

⁴ Провъзгласил християнството за официална религия.

остане нищо, на което християните да се кланят. Банският манастир, в който са били съхранявани мощите на крал Стефан Милутин, е бил опожарен в началото на XV век. След това събитие мощите на светеца са били преместени в София. Жителите са се гордеели с този факт, защото по този начин градът се е превръщал в пространство, покровителствано от светците. Загиналите на същото място мъченици са попивали от тази святост и са прибавяли още чрез своите подвизи.

Разглежданите от нас собствени имена не ни дават ясна представа за антропонимията в региона на София през XVI в. Те са по-скоро признак за започналия процес на формиране и консолидация на българската народност, изправена пред заплахата да трябва да се откаже от вярата си.

„Житие на Георги Софийски“ притежава правописни особености, типични за безюсовия (ресавски) правопис. Не откриваме носови гласни. Голямата носовка (ж) е заменена с оу (моученикъ, вм. мжченикъ), а малката (ъ) с е (распетіе вм. распътъе). В използваните в творбата антропоними не откриваме следи от носови гласни, но все пак е налице друга специфична особеност на този правопис, а именно – употребата на само една ерова гласна. Трябва да отбележим, че останалите автори от Софийската книжовна школа използват и двете ерови гласни. Може би в случая поп Пейо е бил повлиян от книжовниците от Кратово, за които знаем, че са употребявали само ъ.

Процесът на изследване на антропонимите, използвани от авторите на Софийската книжовна школа, е едва в начален стадий и не могат да се правят генерални изводи за закономерностите при именуването през онази епоха. Предстои да се направи и цялостно сравнение на антропонимите, използвани от поп Пейо и другите двама известни до момента софийски книжовници. Анализът на творбите и от този аспект може би ще ни даде отговор на въпроса за авторството на „Похвална беседа за софийските мъченици“.

ЛИТЕРАТУРА

Стойкова 2014: Стойкова, А. *Библейският текст и литературната творба. Поетика на старобългарската литература. Структура на художествения образ. Нормативност.* [Stoykova, A. *Bibleyskiyat tekst i literaturnata tvorba. Poetika na starobalgarskata literatura. Struktura na hudozhestveniya obraz. Normativnost.*] 20.10.2014. Система за електронно обучение e-medievalia, <<https://e-medievalia.unisofia.bg/moodle/mod/page/view.php?id=1838>> (04.01.2018).

- Библия. Нов завет 1925:** <<https://m2.chitanka.info/text/2256-biblija-nov-zavet>>
- Иванова, Радева 2005:** Иванова, Н., Радева, П. *Имената на българите*. [Ivanova, N., P. Radeva. Imenata na balgarite.] Велико Търново: Абагар, 2005.
- Манчев 2001:** Манчев, К. *История на балканските народи*, том 1 (1353 – 1878). [Manchev, K. Istoriya na balkanskite narodi, tom 1 (1353 – 1878).], <<https://chitanka.info/book/1962-istorija-na-balkanskite-naroditom-1>> (10.08.2017).
- Цибранска-Костова, Билярски 2015:** Цибранска-Костова, М., Билярски, И. Освещаване на градското пространство: примерът на ръкопис ЦИАИ 1521 и новомъченичеството в София през XVI в. [Tsibranska-Kostova, M., Bilyarsky, I. Osveshtavane na gradskoto prostanstvo: primerat na rakopis TSIAl 1521 i novomachenichestvoto v Sofiya prez XVI v.] // *Paleobulgarica*. 2015, № 3, 39 – 60.
- Цибранска-Костова 2015:** Цибранска-Костова, М. *Българска диахронна антропонимия от Софийско през османския период XVI–XVII в. (ономастиконът като социално огледало)*. [Tsibranska-Kostova, M. Balgarska diahronna antroponimiya ot Sofiysko prez osmanskiya period XVI – XVII v.] <http://www.abcdar.com/magazine/-VI/Tsibranska_1314-9067_VI.pdf> (19.08.2017).
- Вачкова 2010:** Вачкова, К. Християнски и мюсюлмански лични имена в община Шумен. [Vachkova, K. Hristiyanski i myusyulmanski lichni imena v obshtina Shumen.] // *Състояние и проблеми на българската ономастика*. 2010, № 11, 188 – 200.
- Динева http:** Динева, М. „*Ние сме които сме*“, или раз местеният модел на българското в „*Опит за летене*“ от Йордан Радичков. [Dineva, M. „Nie sme koito sme ili razmestenyat model na balgarskoto v „Opit za letene“ na Yordan Radichkov.], <http://georgesg.info/belb/doktoranti/dineva/opit_za_letene.htm> (15.09.2017).
- Закарияду 1992:** Zachariadou, E. Religious Dialogue between Byzantines and Turks during the Ottoman Expansion. // *Religionsgespräche im Mittelalter. Band 4*. Wiesbaden: Herausgegeben von Herzog August Bibliothek, 1992, 292 – 293.